

Prof. Dr. Sadettin Özçelik-Prof. Dr. Erdoğan Boz, *Siverek Merkez Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*, Gazi Kitabevi, Haziran 2009, 309 s., ISBN: 978-605-5804-43-5.

Türk dilinin sınırları bugün çok geniş bir coğrafyayı kucaklamaktadır. Bu sınırlar içerisinde bulunan Türk dilinin ağızları ise Türkolojinin önemli çalışma alanlarından birini teşkil eder. Türk dilinin ağızlarına dayalı araştırmalar esasen Kaşgarlı Mahmut ile başlar. Çünkü Kaşgarlı Mahmut'un eseri Divanu Lügat'it Türk, ağız malzemesine dayanır ve bu suretle Türkologlar için hâlâ yeri doldurulamaz bir başvuru kaynağı niteliğini taşır.

Türkiye'deki ağız çalışmalarının geçmişi 19. asrın sonlarına kadar gider. Bu alanda ilk yayın 1867'de V. A. Maksimov ile başlar ve bunu J. Thury, I. Kúnoš, M. Hartmann, K. Foy, V. Pisarev, L. Bonelli, F. Giese, F. Vincze'nin çalışmaları takip eder. Fakat bu isimlerin araştırmaları bugün için artık sadece tarihî bir hatıra olmaktan başka bir değer taşımamaktadır.

Polonyalı Türkolog Tadeusz Kowalski 1894-1940 yılları arasında Anadolu ve Rumeli ağızlarını değerlendiren bir makale yazar.

Türk Dil Kurumunun öncülüğünde yayınlanan Derleme Sözlüğü, Anadolu ağızlarının kelime hazinesini ortaya koyması bakımından önemli bir hizmet olarak değerlendirilmektedir.

Anadolu ağızlarıyla ilgili derleme faaliyetleri ilk defa ciddi olarak Finli Türkolog Räsänen ile başlar. Räsänen ilk araştırmalarını 1925 yılında Karadeniz bölgesinde gerçekleştirir ve bunu 1933-1942 yılları arasında Orta Anadolu bölgesinde yaptığı çalışmalar takip eder.

Nihayet 1940'lı yıllarda Ahmet Caferoğlu ile Türkiye'deki Türkologlar da Anadolu ağızları üzerinde çalışmaya başlar. Ahmet Caferoğlu kuzeyden güneye, doğudan batıya Anadolu'nun birçok bölgesinde ağız malzemesi derler. Bu çabalar, meyvesini 9 ciltlik külliyatla verir. Bunun yanında Ahmet Caferoğlu'nun Anadolu ağızlarını işlediği onlarca makalesi bulunmaktadır. Yine aynı yıllarda Ömer Asım Aksoy, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Şevket Beysanoğlu gibi bilim adamlarının çalışmaları zikredilmeye değerdir. Ve 1950'li yıllardan sonra Zeynep Korkmaz, Saadettin Buluç, Selahattin Olcay, Ahmet B. Ercilasun, Tuncer Gülensoy, Efrasiyap Gemalmaz, Hamza Zülfikar gibi Türkologlarla devam ederek Anadolu ağızlarını inceleyen çalışmalar bu günlere ulaşır.

Son yıllarda Anadolu ağızlarına olan ilginin arttığını söylemek mümkündür. Bu ilgiden dolayı ağız araştırmalarının sayısı çoğalmış olsa da Anadolu'daki birçok ağız Türkologlar için hâlâ incelenmeyi beklemektedir.

Burada değerlendirmeyi düşündüğümüz eser, 2009 yılında Prof. Dr. Sadettin Özçelik ve Prof. Dr. Erdoğan Boz tarafından Türkolojiye kazandırılan *Siverek Merkez Ağzı*'dır. Daha önceden Özçelik'in *Urfa Merkez Ağzı* ve Boz'un *Afyonkarahisar Merkez Ağzı* ile birlikte yayınladıkları *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağızları* adlı çalışmalar bu sahadaki hizmetler olarak kaydedilebilir.

Eseri değerlendirmeye başlamadan önce bazı hususlar üzerinde durmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Bir eseri değerlendirmek aynı zamanda ona bir "değer" biçmekle olur. Bir eser inşa etmek muhakkak belli bir emek ve meşakkat ister; ama aynı zamanda zevkli bir entelektüel faaliyettir. Bu entelektüel faaliyet sonucunda ortaya çıkan sonuç/eser hiç şüphesiz her hâlükârda bir kazançtır. Bilim, tecrübeler üzerinde ilerler ve insana mahsustur; başka bir deyişle metafizik alanın dışında kalır ve dolayısıyla dokunulmaz değildir. Ayrıca bir bilim alanının gelişmesi, istikametini doğru ve isabetli belirleyebilmesi ancak metotlu bir tenkitle mümkündür. Tenkit; bir bakıma eseri iyileştirme ve zenginleştirme gayretidir, esere ait "değer"lere dikkat çekmek ve dikkat çekilen bu "değer"lerle o bilim alanının gelişmesine katkıda bulunmak demektir. Bununla birlikte tenkitin de tenkite tabi olabileceğini hatta olması gerektiğini ifade etmek yerinde olur düşüncesindeyiz. Nitekim şairin dediği gibi bârika-i **hakikat**, müsâdeme-i efkârdan doğar.

Eserin *Giriş* bölümünde, Siverek'in genel durumu hakkında bilgiler verilmiştir. *İncelemede Yöntem* başlığında derlemelerin nerelerden yapıldığı, kaynak kişilerin sayısı ve özellikleri, derleme konuları belirtilmiştir. Bunun yanında dil incelemesinin tasvirî bir çalışma olduğu ve eş-zamanlı bir yöntemle birlikte art-zamanlı yönleme de başvurulduğu ifade edilmiştir. Bu kısımda ayrıca yeri geldikçe konunun daha iyi anlaşılması için kaynaklara gönderme yapılacağı vurgulanmış. Ancak eserde bu göndermeleri rahatlıkla gördüğümüzü söyleyemeyiz. Zira, *Dil İncelemesi* kısmında nadiren de olsa ifade edildiği gibi göndermeler var; fakat kaynakçada verilen bibliyografyanın büyük bir kısmı dipnot veya referans olarak görülmüyor. Bu durum bir dereceye kadar anlaşılabilir, yani incelemede atif yapılmayan/yapılamayan kimi kaynaklar için söz konusu olabilirdi; ama kaynak listesinin büyük çoğunluğunun incelemede bulunmaması dikkat çekmek-

tedir. Dolayısıyla eserin sonunda ağız çalışmalarına dair genel bir bibliyografya verilmiş izlenimi doğmaktadır.

Dil İncelemesi kısmı *Ses Bilgisi* ve *Şekil Bilgisi* bölümlerinden oluşmaktadır. *Ses Bilgisi* bölümünde kullanılan terimlerde birliğin olmadığı göze çarpmaktadır. Genellikle incelemede kalın ünlüler için *art*, yarı kalın ünlüler için *yarı art*, ünlü kalınlaşmaları için *artlaşma*; ince ünlüler için *ön ünlü*, ünlü incelmeleri için *önleşme* ve bunların birliğindeki terimler tercih edilmiş. Fakat eserin bütünlüğünde bu terimlerin birliğinden ayrılımlar bulunmaktadır. Örneğin; *önleşme* terimi hem ara başlıklarda hem de cümlelerde hâkim bir şekilde kullanılırken ayrıca sayfa 18'de 2.1.3. numaralı başlıkta *İncelme* terimi yer almaktadır. Halbuki, esere terim birliği içerisinde bakıldığında bu başlığın *Önleşme* olması beklenirdi. Bu çelişkiye başkaları da eklenebilir. Kalınlık kastıyla kullanılarak eserde daha çok tercih edilen *art damak* teriminin yanında, *arka damak* terimi de yer almaktadır. Sayfa 8'de *h arka damak* ünsüzü, sayfa 9'da *ç art damak* ünsüzü olarak nitelendirilmektedir. Yine; sayfa 23'te *Tarihi ve çağdaş şivelerimizin bir kısmında varlığı bilinen uzun ünlüler* cümlesindeki *şive* terimi ile sayfa 24'teki *ET'deki k-lerin Oğuz lehçelerinde g'ye değişmesi* cümlesindeki *lehçe* terimi aynı şeyi mi ifade ediyor, yoksa birbirinden farklı bir terim midir? Cümleden aynı şeyin ifade edildiği anlaşılıyor; ama burada da terim ikiliği karşımıza çıkmaktadır. Çeviri yazı işaretlerinde *art damak k* ünsüzü *ç* işaretiyle verilmiş; fakat aynı ünsüz sayfa 84, 87 ve 92'de *ç* işaretiyle kullanılmıştır. Sayfa 298'de *Sonuç* kısmında *isimden isim yapım ekleri* ile *isimden isim yapma ekleri* aynı anda yer almıştır.

Sayfa 7'de *SMA'da (Siverek Merkez Ağzı'nda)* ünlü uzamasının sayıca az olduğu belirtilmiş ve bunun sebebi sadece, Anadolu ağzlarından Batı Grubu ağzlarında olduğu gibi *k > g > ğ > ø* sızıcılaşmasının *SMA'da* az görülmesine bağlanmış. Bu açıklama, *SMA'da* ünlü uzamasının *k > g > ğ > ø* sızıcılaşmasının hari-

cinde başka hiçbir ses olayından kaynaklanmadığı düşüncesini taşımaktadır. Oysa ünlü uzamasının; ünlü ve ünsüz düşmeleri, hece kaynaşmaları gibi birçok ses olayına bağlı olarak ortaya çıktığı bir gerçektir. Bunun örnekleri ağız araştırmalarında bol miktarda vardır.

Sayfa 12'de *STT'ye Göre Damak Uyumunun Geri Olduğu Durumlar* başlığında *+gil* eki verilmiş. *+gil* eki zaten *STT*'de de tek şekilli olduğu için uyuma girmez. Dolayısıyla *+gil* ekinin böyle bir değerlendirme içinde olması gerekmezdi.

Sayfa 14'te *Yalnızca Art Ünlülü Şekli Kullanıldığından Uyum Bozan Ekler* başlığında, kimi eklerin *SMA*'da sadece *art ünlülü* şekilde kullanıldığı iması var. Ama aynı başlık altında verilen örneklere göz atıldığında bir ekin hem kalın hem de ince ünlülü şekline rastlıyoruz. Örnek olarak; *sınrıydi*, *eşşığı*, *ikisi*. Dolayısıyla burada örnekler ile başlık tezat teşkil etmektedir.

Eserde, metinlerden seçilmiş örneklerin sağ yanında kullanılan < işaretinden sonra verilen kelimeler hususunda bir düzensizlik göze çarpıyor. Çünkü, bu kelimelerin düzenleniş sisteminde tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bu açıdan şu örnekler bakılabilir:

Sayfa 18'de *konser* < *Fr. cancer*. Bu örnekte eğer kelimenin kaynak dildeki karşılığı imlasıyla verilecekse bu, *cancer* "kanser" şeklinde olmalıydı.

Sayfa 18'de *şerttir* < *Ar. şarttır*, *terefte* < *şarafta*. Bu örneklerde kelimeler; geldiği kaynak dilden, çekimlendiği ekle birlikte geliyormuş gibi görünmektedir.

Sayfa 19, 31, 32 ve 36'da *kulturından* < *Fr. kültür*, *doz* < *Far. dost*, *taam* < *Ar. tamam mı*, *utelciye* < *Fr. otel*, *duhtorların* < *Fr. doktor*, *jarjör* < *Fr. şarjör*. Bu örneklerde kelimeler, Türkiye Türkçesindeki imlasıyla verilmiş.

Sayfa 21'de *moderin* < *Fr. moderne*. Bu örnekte ise kelime, kaynak dildeki imlasıyla verilmiştir.

Sayfa 20, 29 32, 33, 37, 41'de *degeldir* < *degildir*, *sağ* < *sağ*, *yaşsız* < *yağsız*, *kaşsın* < *kağsın*, *diniyidi* < *dinliyidi*, *dileceğ* < *dileyeceğ*, *öwlen* < *öylen*, *diyer* <

dé-y-er vb. örnekleri artırmak mümkündür. Bu örneklerde de kelimeler; Türkçenin bir tarihî dönemine mi, *SMA*'ya mı, Türkiye Türkçesine mi veya nereye aittir, belli değildir.

Sayfa 33'te *Hece Tekleşmesi* başlığında verilen *öldürüm* < *öldürürüm*, *getírím* < *getiririm*, *qayırım* < *kayırırım* örneklerindeki *öldürüm*, *getírím*, *qayırım* kelimeleri; geniş zaman ekiyle çekimlenmiş olarak değerlendirilmiş. Burada, bu kelimelerin yerinde değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü, metinde bu kelimelerin kullanıldığı cümlelere baktığımızda Azerbaycan sahasına mahsus olan teklik birinci şahsın emir çekimleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani, *öldürüm* < *öldüreyim* gibi...

Sayfa 35'te *Ünsüz Tekleşmesi* kısmında *-k-* < *-kk-* başlığında *dıkkat* < *Ar. dikkat*, *muħaqa* < *muħaqqak* vb. örnekler verilmiş. *-k-* < *-kk-* başlığında verilen örneklerde, ön damak ünsüzü *k*'nin tekleştiği kelimelerin olması gerekirdi; ama örneklerde görüldüğü gibi başlık ile başlığın devamında verilen örnekler birbirine uymamıştır. Çünkü ön damak ünsüzü *k* ile art damak ünsüzü *ğ* birbirinden farklıdır.

Eserin *Şekil Bilgisi* bölümünde yapım ekleri, Gürer Gülsevin'in yaklaşımından yola çıkılarak *Görev Değiştirici Ekler* ve *Kelime Yapıcı Ekler* olarak işlenmiştir.

Metinler bölümü 34 adet metinden oluşmaktadır. Her metnin başında kaynak kişinin adı ve soyadı, yaşı, öğrenim durumu, derleme yeri ve derleme konusu ayrıca belirtilmiştir.

Sözlük bölümü, zengin bir kelime hazinesini içermektedir. Anadolu ağızlarının söz varlığının ortaya çıkarılması bakımından bu çalışmalar büyük önem arz etmektedir. Siverek ağızının sözlüğü de bu alanı zenginleştirecektir. Ayrıca buradaki kelimeler metin numaralarıyla birlikte verilmiştir.

Sonuç bölümünde Siverek Merkez Ağızının karakteristik özellikleri yirmi madde hâlinde sıralanmıştır. Eserin sonunda ayrıca Siverek'e dair üç adet harita yer almaktadır.

Değerlendirmeye aldığımız bu esere tenkitçi bir gözle yaklaştık ve gözden kaçtığını düşündüğümüz kimi hususlara dikkat çekmenin yerinde olacağını ve esere katkı sağlayacağını düşündük. Sonuç olarak, Özçelik ve Boz tarafından yayınlanan Siverek Merkez Ağzı adlı eser Türkoloji için önemli bir kazanç olmuştur. Bu vesileyle, hocalarımıza Anadolu ağzları alanındaki çalışmalara bir yenisini daha ekledikleri için çok teşekkür ederek çalışmalarının devamını dileriz.

Talip Doğan